

ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ ЧИННИКИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ВІЗУАЛЬНИХ МЕТОДІВ У СОЦІОЛОГІЇ

Візуальним методам аналізу приділяється дедалі більше уваги в сучасній соціології. У статті зроблено спробу зрозуміти причини актуалізації візуальних методів у контексті змін, які відбувалися в методології науки як такої, в рамках поділу її на класичний, некласичний та постнекласичний періоди. Висновки зроблено на підставі розгляду міри адекватності візуальних підходів науковим дослідженням на кожному з цих етапів розвитку науки та її методологічної платформи.

Визуальным методам анализа уделяется все больше внимания в современной социологии. В статье сделана попытка понять причины актуализации визуальных методов в контексте изменений, которые происходили в методологии науки как таковой, в рамках ее разделения на классический, неклассический и постнеклассический периоды. Выводы сделаны на основании рассмотрения степени адекватности визуальных подходов научным исследованиям на каждом из этих этапов развития науки и ее методологической платформы.

More and more attention is given to visual methods of analysis in modern sociology. The author makes an attempt to understand the reasons of actualization of visual methods in the context of change, which take place in methodology of science as such, in the framework of its division into classical, non-classical and post-non-classical periods. The conclusions were made on the basis of consideration of the measure of adequacy of visual approaches to scientific research at each of these stages of development of science and its methodological platform.

Ключові слова: візуальна соціологія, класична наука, некласична наука, постнекласична наука, метод, методологія.

Ключевые слова: *визуальная социология, классическая наука, неклассическая наука, постнеклассическая наука, метод, методология.*

Keyword: *visual sociology, classical science, non-classical science, post-non-classical science, method, methodology.*

Візуальна соціологія як окремий напрям у соціологічній дисципліні виникла в 70-х роках ХХ ст. і як основне джерело інформації використовує візуальний матеріал. Розвиток електронних і медіазасобів комунікації, відсутність мовного бар'єру в просторі візуальності, збільшення швидкості трансляції видимого тексту та відсутність надмірних інтелектуальних зусиль задля осмислення образного повідомлення, зумовлює експансію візуального в сучасному світі, а водночас відкриває нові можливості для застосування методів візуальної соціології. Візуальність убирає все, що дискурс не може вмістити, – образи безпосередньо пов'язані з референтами. Хоча є різні погляди на те, як образ співвідноситься з реальністю, однак, однозначно можна сказати, що образне зображення не має такого прямого і безпосереднього зв'язку з раціональністю, як текст. Тому використання візуального матеріалу в соціологічному аналізі здатне забезпечити отримання моделей соціальної реальності, що доповнюють ті, які сконструйовані за допомогою методів, заснованих на вербальній інформації. Останні донедавна домінували у соціології.

Ці процеси в методологічному та методичному полі соціології викликають потребу в більш уважному погляді на візуальні методи, в дослідженні процесу їх появи на методичному горизонті й тих чинників (різної ґенези), що цьому сприяли.

Одну з перших публікацій, присвячених візуальній соціології “Visual Sociology: Expanding Sociological Vision” (1988 р.), її автор, Дуглас Харпер (Douglas Harper), починає точним спостереженням, що, незважаючи на той факт, що соціологія та фотографія виникли приблизно одночасно, соціологи звернулися до зображень з серйозними намірами лише порівняно нещодавно. Це спостереження

доволі легко набуває форми запитання: *чому соціологи звернули свою увагу на візуальний матеріал у другій половині ХХ століття, а не в будь-який інший час?* Збільшення візуального матеріалу в геометричній прогресії, яке відбувалося саме в цей період, не є вичерпною відповіддю. Адже візуальний матеріал, який можна було б використовувати для аналізу, завжди був, і в значній кількості, більше того, візуальне активно досліджувалося антропологами, мистецтвознавцями, документальними фотографами та науковцями багатьох інших галузей, але водночас перебувало поза полем зору академічних соціологів. Ця робота є спробою дати попередню відповідь на зазначене вище запитання.

Шукати відповідь я спробую у логіці змін, які відбулися в науці, з часів появи соціології у реєстрі її дисциплін і до наших днів. Наука за цей час активно змінювалася, змінюючи принципи та ідеали, розуміння того знання, до якого вона прагне, а також методів, за допомогою яких знання може бути отриманим. Особливо цікавими для соціології та її методів є моменти взаємодії принципів природничих і гуманітарних наук, оскільки соціологія постійно перебуває на межі цих двох наукових світів. Пояснення та розуміння, герменевтика і позитивізм, якісні та кількісні методи в соціології – дихотомії, що відображають непрості стосунки між природничим та гуманітарним принципом пізнання, їхніми проекціями в простір соціологічних методів.

Дивитися на історію розвитку власне науки можна під різними кутами зору. В даній роботі як провідна логіка розгляду динаміки змін у самій науці обраний поділ науки, запропонований В.Стьопінім: "... В історичному розвитку науки, починаючи з ХVІІ століття, виникли три типи наукової раціональності і відповідно три великих етапи еволюції науки, що змінюють один одного в рамках розвитку техногенної цивілізації: 1) класична наука (у двох її станах: додисциплінарна і дисциплінарно організована наука); 2) некласична наука; 3) постнекласична наука. Між цими етапами існують своєрідні перекриття,

причому поява кожного нового етапу не відкидала попередніх досягнень, а тільки окреслювала сферу їх дії, межу їх застосування до певних типів завдань. Саме ж поле завдань різко розширювалося на кожному новому етапі за рахунок розвитку нових засобів і методів. Кожен етап характеризується особливим станом наукової діяльності, спрямованої на постійне зростання об'єктивно-істинного знання" [9, с. 17]. Уявляючи можливості застосування візуальної методики дослідження в цих загальнонаукових форматах, спробую зрозуміти, чому лише тепер вона виявилася адекватною критеріям науковості. До того ж адекватною як вимогам сучасних (некласичного та постнекласичного за обраним поділом) етапам розвитку науки, так і тим соціальним, культурним та технологічним контекстам, що їх супроводжують.

У найзагальнішому розумінні – науковий метод є системою засобів, за допомогою яких наука може здобувати нове знання. Науковий метод не є чимось абстрактним, раз і назавжди даним. Залежно від наявних у конкретний момент наукових і позанаукових контекстів погляди науковців на методологію протягом часу змінювались і дуже суттєво. Осмислення наукового знання та наукового методу пов'язані з осмисленням більш широких соціального та культурного контекстів, в якому вони з'являються. Так, якщо для Декарта єдино можлива істина може бути пізнана завдяки єдино правильному методу, що ґрунтується на суб'єкт-об'єктних стосунках між дослідником і його об'єктом, то у представників постмодерністських напрямів філософії науки та гносеології ця теза не знаходить підтримки, сутність наукового методу там суттєво відрізняється за своїми концептуальними ознаками і передусім по осі трансформації уявлень про стосунки між дослідником та його об'єктом, зміщення її у бік суб'єкт-суб'єктності. Це означає, що концепцію методів поза історичним контекстом розглядати неможливо.

Повернімося до нашої проблеми, Дугласа Харпера і його статті, що згадувалися вище. Якщо брати за відлікову точку 1839 р., коли Дагером був представлений перший

спосіб фотографування – дагеротипія і друкується “Система позитивної філософії” (той же 1839 р.), у якій Огюстом Контом уперше було вжито термін “соціологія”, то виходить, що соціологія та фотографія виникли одночасно. Фотографія та соціологія робили перші кроки в один і той самий час, але паралельно, перетинаючись у край рідко та випадково.

Чи можливе було використання фотографії в соціологічних дослідженнях у той час? Можна впевнено сказати, що ні, і причиною негативної відповіді є розуміння соціології як науки та соціологічного знання, що панували на той час. Це був класичний етап розвитку науки і, відповідно, класичний етап соціологічної науки. На зорі свого виникнення соціологія мислилася як “соціальна фізика” і, виправдовуючи цю назву, прагнула досягти фізикалістського ідеалу точної науки, вивчаючи суспільні явища та процеси, за словами О.Конта, “...як і явища астрономічні, фізичні, хімічні та фізіологічні, тобто як підпорядковані постійним природним законам” (цит за [5, с. 86]). Соціологія визначалася з власним предметом дослідження під неабияким впливом позитивізму. Позитивний підхід вимагав виявлення причин і відповідей на запитання “чому?”, а не на запитання “як?”, що унеможлиблювало будь-які пояснюючі та “розуміючі” теорії, якими успішно користується візуальна соціологія зараз. Фотографія ж, та й візуальне загалом, може бути проінтерпретоване багатозначно, результати аналізу візуального матеріалу мають частку суб’єктивного, що йде в розріз з класичними вимогами позитивізму до науковості.

Тут варто ще раз згадати основні ідеали класичної науки – принципи наукового методу, що йшли від Декартового “Міркування про метод”. Як зазначалося, за Декартом, науковий метод мав спиратися на число, бути точним та незалежним від суб’єкта спостереження. Звичайно, візуальний матеріал виміряти виключно за допомогою чисел неможливо, тому цей основний фільтр науковості того часу візуальний метод не проходив.

Але, крім методологічних обмежень, використання фотографії як інструменту здобуття нового знання є ще й

культурні та технологічні чинники, що накладали свої обмеження. Фотографія в ті часи була явищем досить рідкісним та не цікавим для соціологічного аналізу через тривіальність сюжету. Незважаючи на те, що будь-яка фотографія з часом стає артефактом – цінним джерелом інформації, в першій половині XIX ст. ще не зібралось достатнього архіву та й не минуло необхідної кількості часу з перших фотографій, для того, щоб вони стали цінними як доказ реальності, що минула. А інший присутній у суспільстві візуальний матеріал – живопис, скульптура, архітектура тощо – був скоріше предметом дослідження мистецтвознавства, а не соціології.

На зламі XIX–XX ст. розпочинається криза класичної науки. Відбуваються наукові революції у фізиці, математиці, соціальних науках, і як наслідок формується некласична наука, для якої характерна відмова від універсального наукового методу.

На цьому ж етапі проходить поділ науки на гуманітарне та природниче крило. Гуманітарії свою ідеологію методу отримують в роботі Гадамера “Істина та метод”. Тепер основу розуміючого, герменевтичного методу складає вже не число, а смисл. Завданням для науковця, що користується таким методом, стає: визначити той смисл, на підставі якого людина діяла, вступаючи в соціальну взаємодію, створюючи нові соціальні факти.

Відмова від абсолютизації “чистоти” експерименту та спостереження відкрила шляхи для теорій, що пояснювали не ту об’єктивовану дійсність, яка в рамках класичної науки дана ззовні, а дійсність, залежну від засобів її сприйняття. А так як засобів сприйняття реальності існує безліч, то стає можливим і існування декількох теорій, що пояснюють моделі реальності, які створюються за допомогою цих різних засобів (або різних методів). Так, у соціологічній науці знайшли собі місце герменевтичні та інтерпретативні теорії. І ці теорії вимагають власних методів емпіричного спостереження, які відкривали шлях для візуальних методів. Інтерпретативні та “розуміючі” теорії продукують значну кількість знань у сучасній соціології та гуманітарних науках у цілому, однак їх відносини з

істиною в її класичному розумінні, – як відповідності знань дійсності, тепер вже виявляються опосередкованими людською свідомістю. Ця додаткова ланка – людська свідомість – між знанням і дійсністю вимагає додаткових зусиль у сфері методології та методів при використанні інтерпретативних та “розуміючих” теорій. Таким чином, з переходом від класичної до некласичної науки поступово з’являлася потреба (хоча, можливо, скоріше підходить слово “доцільність”) у використанні більш пластичного і багатозначного матеріалу для аналізу, яким і виступає візуальне.

Той факт, що візуальні методи досить легко вбудувалися в герменевтичну соціологічну традицію, є наслідком того, що “розуміючі” методи від інтерпретації текстів легко перейшли до інтерпретації зображень. Визначальним з методологічного погляду для використання та розвитку візуальної соціології є розширення поняття “текст”, до якого вже можна віднести не тільки власне мову, а й жести, ритуали, але найважливіше – візуальне. Це особливо актуальним стає тепер, коли “галактика Гутенберга” дедалі більше поступається місцем “цифровому світові”, а довгі наративи змінюються візуальними повідомленнями. Розуміння тексту як комплексу знаків (необов’язково мовних) є досить логічним і природним кроком у ситуації, коли візуальне повідомлення стає таким же часто використовуваним, як і текстове, до множини цих знакових комплексів вже входять не лише слова, що можна знайти в текстах, а й візуальні коди, що можна знайти в зображеннях. Спроби дешифрувати комплекси знаків, які містяться в різноманітних текстах (у широкому розумінні цього поняття: від вірша до танцю чи рекламного повідомлення), є ще однією причиною актуалізації інтересу до герменевтики та інтерпретативних теорій, які успішно використовуює візуальна соціологія.

У другій половині ХХ ст. наука переходить на новий етап – постнекласичний. Сутність постнекласичного наукового бачення свого предмета пов’язана з визнанням надскладності об’єктів науки та неможливості поділяти їх за дисциплінарним принципом. З цього випливає необ-

хідність шукати методи, які б давали змогу цю складність і цілісність опанувати. Візуальний образ тут може бути одним із таких інструментів. Як і два попередні етапи, постнекласика має свої провідні методологічні роботи, що формулюють основні установки. Одна з них – робота Едгара Морена “Метод. Природа Природи”. Завдяки цій праці можна побачити, що зміни у погляді науки на саму себе виглядають досить радикально: “Сьогодні має бути методологічно підданий сумніву сам принцип картезіанського методу, роз’єднання об’єктів один від одного, поділ понять один від одного (ясні і чіткі ідеї), абсолютне відділення об’єкта від суб’єкта. Сьогодні наша історична потреба – пошук методу, який виявляє, а не приховує зв’язки, з’єднання, імплікації, нашарування, взаємозалежності, складності. Нам треба почати зі звільнення від помилкової ясності. Не з ясного і виразного, а з неясного і невизначеного; і тим більше не з надійного знання, а з критики надійності. Нарешті, прийняття сум’яття може стати засобом опору різного роду спрощенням. Зрозуміло, на початку у нас відсутній метод; щонайменше, в нашому розпорядженні може бути антиметод, в якому незнання, невизначеність, сум’яття стають чеснотою” [7, с. 37].

У контексті візуальних досліджень у цьому переході особливо важливою є увага постнекласики до використання “розуміючих” та “особистісних” методів, що відповідає її зацікавленості людиновимірними системами. У рамках цієї роботи це важливо, тому що візуальне неодмінно є пов’язаним з окремою людиною, яка сприймає навколишній світ за допомогою зору і передає своє бачення іншим за посередництва фото- або відеокамери.

У постнекласичній методології об’єкт і суб’єкт дослідження вже не протиставляються один одному, як зазначалося, а отже, взаємодія дослідника та досліджуваного є прийнятною з погляду науковості результатів.

Так, якщо соціолог завітає до племені, люди якого не спілкувалися ні з ким, окрім одноплемінників, і не бачили інших людей, до того ж з фотоапаратом, можливо, дані, які соціолог отримає в процесі взаємодії з туземцями, будуть релевантними в рамках антропології, однак для

соціології вони будуть релевантні лише за умови деяких уточнень. Соціолог не може сказати, що досліджуване плем'я є таким, що не стикалося з впливом цивілізації зовсім, адже туземці вступали у взаємодію з самим дослідником, який є представником технологічно більш розвинутого суспільства і це певним чином вплинуло на світогляд людей та незворотно змінило їх – плем'я перестало бути “диким” у той момент, як тільки його знайшов дослідник. Однак урахування впливу реактивного ефекту на отримані результати, акуратність та точність в їх інтерпретації дає змогу отримати знання, що мають всі ознаки науковості і є науковими по суті. Факт визнання постнекласичною наукою того, що в пізнавальних ситуаціях уникнути впливу дослідника неможливо, що фактор спостерігача є суттєвим у формуванні нового знання, розширює потенційні межі застосування методу, знімаючи жорстку вимогу мовчазного досліджування та невтручання. Навпаки, процес пізнання постнекласичної науки спрямований на гуманітаризацію знання, його “людяність”, тоді як соціологічне пізнання чи не в першу чергу спрямовано на служіння суспільному благу: “...Мета ж науки соціології – щастя людей. Наука ця і її методи різко відрізняються від всіх інших наук ...” [10, с. 233] – висновок, який зробив Л.Толстой, після участі в переписі населення 1881 р. Саме відмінність наукових методів соціології від методів “всіх інших наук” полягає в тому, що соціологія має справу з людьми, які володіють свідомістю і волею, а не природними явищами і процесами, що не залежать від суб’єктивності, можливо і є причиною того, що увага до методології та методів серед соціологів не зникла ніколи.

Отже, для перспективи виникнення візуальних методів дослідження в переході від класичної до постнекласичної науки є суттєвою зміна відносин між *суб’єктом та об’єктом дослідження*. У постнекласичній науці межа між спостерігачем і спостережуваним стає умовною або стирається взагалі через розуміння того, що, досліджуючи складні нестійкі системи, майже неможливо уникнути суб’єктив-

зму в результатах. Враховуючи те, що при використанні в дослідженні візуального матеріалу неможливо уникнути суб'єктивності з двох причин: по-перше, інтерпретація візуального матеріалу потенційно множинна, по-друге, фото- або відеоматеріал невід'ємно несе відбиток автора (його суб'єктивність у виборі предмета зйомки, ракурсу, освітлення тощо), ця зміна є **чи не найважливішою для розвитку візуальних методів в соціології**. Однак потенційна множинність інтерпретації візуального для соціології не є явищем унікальним та властивим лише для візуального. Текст, як відомо, також може бути сприйнятим по-різному, тут є, за словами Є.Головахи, “трагедія соціологічної науки ... якраз і полягає в тому, що амбівалентність процесу і результатів соціального пізнання доводиться приймати не як аномалію, а фактично як дисциплінарну норму” [4, с. 7].

Актуалізацію візуальних методів у процесі методологічних пошуків сучасної соціології можна пояснити ще й тим, що сучасна соціологія ставить перед собою нові, якісно інші питання. Час теоретичних систем, які пояснювали масштабні соціальні процеси через жорсткі причинно-наслідкові моделі, минув разом з класичним етапом соціологічної науки. Постнекласика не задовольняється й мікромасштабами дослідження, які обирала некласична соціологія. Настав час “третьої соціології” [11], за Штомпокою, де макро- і мікрорівні поєднуються, але за допомогою теорій більш гнучких та менш абстрактних.

Звернімося тепер до інших, окрім загальнонаукового, контекстів актуалізації візуальних методів у соціології: соціального, культурного та технологічного. Зазначимо, що вони не є чимось окремим від вже розглянутого загальнонаукового контексту. Більше того, останній можна розглядати як продукт соціокультурних і технологічних змін, які й висунули свої вимоги до науки, підштовхнули її до перегляду своїх базових засадничих принципів.

Соціальний контекст зростання популярності фотографії полягає в її здатності створити образ, який людина або група прагнуть мати як свій. Так, за Бурдье, практика

фотографування зобов'язана своїм значним поширенням “сімейній функції”, домашньому культу фотографування, суб'єктом і об'єктом якого є сім'я [6]. В умовах, коли інститут сім'ї пережив кризу, що проявлялася в переході від розширеної сім'ї до нуклеарної, сімейні фотоальбоми, фотографії до яких створювалися під час сімейних свят та урочистих подій, на яких зазвичай присутні декілька поколінь одночасно, мабуть, єдине, що залишилося від розширеної сім'ї. Такі фотоальбоми заміщали потребу в реально відсутньому зв'язку між онуком та дідом, онучкою та бабусею. Сімейні фотоальбоми – один із прикладів соціального контексту поширення культу візуальності. Наразі завдяки соціальним мережам зникає певна камерність сімейних альбомів і сімейні фото стають доступні спогляданню, образно кажучи, всьому світу. Це робить фото, зокрема і візуальний артефакт у цілому, суттєвим фактором соціальних процесів на всіх рівнях – від мікро- (особистісне життя) через мезо- (життя окремих груп) до макрокоттєв цїлих суспїльств.

Про культурний контекст виникнення візуальної соціології можна говорити у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні можна говорити про перетворення фотографії на вид мистецтва. Це змінило її культурний та соціальний статус, тим самим змусивши звернути увагу на неї і соціологів. У культурний дискурс фотографія увійшла, коли розпочалися дискусії, що до її статусу як витвору мистецтва, і які завершилися, коли фотографії почали з'являтися в музеях та галереях. У широкому розумінні, якщо тлумачити культуру як систему цінностей, норм та правил соціальної поведінки, як процес утворення та трансляції соціальних смислів, то тут візуалізація цих процесів у наш час є очевидною, що й робить візуальні методи дедалі більш затребуваними.

Візуальний метод у соціології став можливим насамперед завдяки появі технологічного забезпечення, тобто винаходу пристроїв, що дають змогу фіксувати окремі фрагменти реальності – фотоапарата та відеокамери. Живопис або будь-які інші техніки малювання не забезпечу-

ють необхідного рівня достовірності для використання їх у науковому аналізі як доказу проявів об'єктивної реальності. Похідним від технічної можливості як такої є зручність застосування їх на практиці – легкість та швидкість роботи пристроїв, невеликий розмір та, відповідно, мобільність і зручність використання, що давало можливість використовувати навіть перші фотоапарати не тільки в лабораторії, а й у полі. Все це є технологічним контекстом. Відносно невелика вартість фото- та відеоапаратури сприяють її поширенню серед усіх верств населення, що робить практику фотографування загальною, бо навіть через порівняно невеликий проміжок часу після винаходу техніки фотографування, хоча б одна фотографія з фіксацією на ній, як правило, визначної події була чи не в кожній родині.

Варто звернути увагу ще й на ті можливості в предметному полі, що відкривають візуальні методи, що теж має пряме відношення до загальнонаукових трансформацій, але вже в плані предметної сфери.

Методи дослідження візуального стають затребуваними завдяки своїй здатності забезпечити аналіз явищ і процесів, які швидко змінюються або лише народжуються. Наприклад, у ситуації, коли консьюмеристський стиль життя ще не був властивим для пострадянських суспільств, зафіксувати його прояви, які тільки-но з'являлися, класичними методами збору соціологічної інформації – анкетуванням та опитуванням, – було складно та й проблема така не ставилася. Але візуальні документи того часу збереглися і зараз, використовуючи візуальний аналіз міського простору, відстежуючи, як кількість зовнішньої реклами, що є одним з проявів суспільства споживання, зростала невпинно, можна прослідкувати появу цього нового для перехідних суспільств соціального феномену. Звісно, зв'язок тут є непрямим, а скоріше опосередкованим, однак перевага візуальної соціології, яка в даному випадку полягає у здатності помічати перші прояви соціальних процесів, є, на мій погляд, очевидною.

Продовжуючи думку про здатність методів візуальної соціології відносно вільно поводитися з часом, варто зазна-

чити, що візуальні методи дають змогу досліджувати не тільки теперішнє, а і те, що вже відбулося, звісно, за умови наявності джерел інформації, які відповідають вимогам науковості. Можливість оволодіти темпоральністю в соціологічних дослідженнях відкриває перспективи розуміння суспільних процесів, починаючи від їх зародження (коли досить легко не помітити зміни) і до умов, коли вони вже набули великого масштабу, так би мовити дослідити феномен *post factum*.

Підсумовуючи сказане, можна зазначити: візуальні методи посіли своє місце в соціологічній науці після змін, що відбулися в соціології та науці загалом. Кожен етап наукового розвитку відрізняється характерними для нього методами. Наступні методологічні розробки доповнюють та пояснюють попередні досягнення і розширюють можливості науки в продукуванні нового знання, яке відповідає критеріям науковості. Перехід від класичної до некласичної, а згодом постнекласичної (за поділом В.Стюпіна) науки зробив можливим *науковий* аналіз візуального матеріалу. Відмова від фізикалістського ідеалу, заміна одиниці аналізу з числа на смисл у некласичній науці та міждисциплінарний підхід і поєднання методів різних дисциплін, принципове уникнення дихотомії суб'єкта та об'єкта дослідження в постнекласичній науці ставить візуальну інформацію поряд з вербальною в здатності виконувати функції надійного джерела інформації про соціальну реальність. Актуалізації візуальних методів у соціології, окрім наукових чинників, сприяли соціальні й культурні процеси, а також технологічний розвиток, що відбувалися одночасно з науковими революціями. Власне, винаходи, які розширювали природні можливості ока (лінзи, телескоп, мікроскоп, камера-обскура, дагеротипія, і, звісно, фото- та відеокамера) мають пряме відношення до переходу від "Галактики Гутенберга" до цифрового світу, основною характеристикою якого є домінанта візуальності в інформаційному просторі. Отже, сприятливі умови для розвитку та активного використання візуальних методів у соціології виникли при переході до некласич-

ної науки та розширенням “візуального універсуму” – насиченість візуальністю повсякденного життя та укорінення візуальних практик, – яке продовжується в геометричній прогресії, дає можливість робити висновок, що візуальний аналіз потенційно може доповнити поширений у соціології дискурс аналіз.

Література

1. *Harper D.* Visual sociology: Expanding sociological vision / Douglas Harper [Електронний ресурс]. – The American Sociologist, 1988. – 54–70 pp. Режим доступу : <http://jan.ucc.nau.edu/~pms/cj355/readings/harper.pdf> . – Назва з екрану.
2. *Бурдьє П.* Поле науки [Електронний ресурс] / П.Бурдьє. – Режим доступу : <http://bourdieu.name/content/burde-pole-nauki>. – Названня с екрана.
3. *Брянник Н.В.* Особенности эксперимента “неклассической науки” [Електронний ресурс] / Н.В.Брянник. – Режим доступу : http://www.intelros.ru/pdf/eps/2012_1/10.pdf . – Название с экрана.
4. *Головаха Е.* Социологическое знание: специфика, критерии научности и перспектива развития / Е.И.Головаха // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – №1. – С. 5–14.
5. *Гофман, А.Б.* Семь лекций по истории социологии : учеб. пособ. / Гофман А.Б. – [9-е изд.]. – М. : КДУ, 2008. – 240 с., ил.
6. *Костлярук О.* Використання візуальних джерел у відтворенні повсякденності [Електронний ресурс] / О.Костлярук. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ist/2008_21/028.htm. – Назва з екрана
7. *Морен Е.* Метод. Природа Природы / Едгар Морен ; пер. с франц. Е.Н.Князевой. – М. : Прогресс-Традиция, 2005. – 464 с.
8. *Сьюзен Сонтаг.* О фотографии / Сьюзен Сонтаг. – М. : ООО “Ад Маргинем Пресс”, 2013. – С. 152–198.
9. *Степин В.* Научное познание и ценности техногенной цивилизации / В.С.Степин // Вопросы философии. – 1989. – № 10.
10. *Толстая А.Л.* Отец. Жизнь Льва Толстого / Александра Львовна Толстая. – М. : Книга, 1989. – 503 с., ил. – С. 232–233.
11. *Штомпка П.* В фокусе внимания повседневная жизнь. Новый поворот в социологии / П.Штомпка // Социологические исследования. – 2009. – № 8. – С. 3–13.